

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Сумська філія
Кафедра юридичних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
з навчальної дисципліни «Міжнародний захист прав людини»
вибіркових компонент
освітньої програми першого рівня вищої освіти
(26 Цивільна безпека 262 Правоохоронна діяльність)

за темою - Міжнародний пакт про громадянські і політичні права.

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.23 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Протокол від 29.08.23 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 29.08.23 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри юридичних дисциплін Сумської філії
Харківського національного університету внутрішніх справ (Протокол від
29.08.23 № 1)

Розробник: старший викладач кафедри юридичних дисциплін Сумської філії
Харківського національного університету внутрішніх справ Сядристий А.О.

Рецензенти: доцент кафедри юридичних дисциплін Сумської філії ХНУВС,
кандидат юридичних наук, доцент Садикова Я. М.

План лекції

1. Передумови ухвалення Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.
2. Характеристика та структура Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.
3. Контрольний механізм Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

Рекомендована література

Нормативно-правові акти:

1. Загальна декларація прав людини: прийнята ООН 10.12.1948 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
2. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі: прийнятий НБСЄ 01.08.1975 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: прийнята РЄ 04.11.1950 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: прийнятий ООН 16.12.1966 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: прийнятий ООН 16.12.1966 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042.
6. Регламент Європейського суду з прав людини: прийнятий РЄ 04.11.1998 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_067.
7. Устав ООН: прийнятий 26.06.1945, набув чинності 24.10.1945 // Організація Об'єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text
8. Хартія Європейської безпеки: прийнята ОБСЄ 19.11.1999 // Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_166#Text
9. Хартія основних прав Європейського Союзу: прийнятий ЄС 07.12.2000 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524.

Основна:

1. Аракелян М. Р. Міжнародно-правовий захист прав людини: навч.-метод. посібн. Київ, Вид-во Фенікс, 2019. 194 с.
2. Войціховський А. В. Міжнародне право: підручник. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 544 с.
3. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини: навч. посібник. Дніпро: ДДУВС, 2019. 184 с.

4. Права людини в Україні: перше півріччя 2015. Наукове видання. За ред.: А. Б. Благої, О. А. Мартиненка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ, 2015. 184 с.

5. Разметаєва Ю. С. Доктрина та практика захисту прав людини: навчальний посібник. Київ: ФОП Голембовська О. О., 2018. 364 с.

6. Сердюк О. В., Щокін Ю. В., Яковюк І. В. Теорія та практика застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Харків: Вид-во Право, 2017. 374 с.

7. Сироїд Т. Л., Гавриленко О. А., Тітов Є. Б., Фоміна Л. О. Міжнародне публічне право. Міжнародний захист прав людини: посібник для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання / за заг. ред. Т. Л. Сироїд. 4-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2021. 462 с.

8. Сироїд Т. Л., Фоміна Л. О. Міжнародний захист прав людини: навчальний посібник. Харків: Право, 2019. 310 с.

9. Шуміло І. А. Міжнародна система захисту прав людини: навчальний посібник. Київ: ФОП Голембовська О. О. 168 с.

Допоміжна:

1. Баймуратов М. О. Міжнародне публічне право: підручник. Київ: Фенікс; 2018. 762 с.

2. Бурлак О. В. Міжнародні стандарти щодо статусу і функціонування національних установ із захисту і заохочення прав людини: монографія. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2012. 212 с.

3. Буткевич О. В. Історія міжнародного права: підручник. Київ: Ліра-Ка, 2018. 408 с.

4. Гавриленко О. А., Сироїд Т. Л., Новікова Л. В. Історія міжнародного права: хрестоматія-практикум. Харків: Видавництво ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2016. 676 с.

5. Гайдунін О. О., Худолей В. Ю., Шаркова І. М. Прецедентне право Європейського суду з прав людини щодо захисту прав уразливих верств населення: навч. посіб. Київ: ФОП Голембовська О. О., 2018. 300 с.

6. Задорожній О. В., Поєдинок О. Р. Від теорії міжнародного до практики захисту прав людини: монографія. Київ: Фенікс, 2018. 718 с.

7. Камінська Н. В., Косяк Н. В. Проблеми виконання в Україні рішень Європейського суду з прав людини. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (13). С. 250-260.

8. Камінська Н. В., Патріча М. В. Захист прав людини під час збройних конфліктів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 19-29.

9. Камінська Н. В., Свешнікова М. М. Діяльність міжнародних організацій у сфері забезпечення гендерної рівності. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1. С. 102-109.

10. Левенець А. В. Особливості міжамериканської системи захисту прав людини. *Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні*

та світі: 3-і юр. читання: матер. ювілейної всеукр. дистанційн. наук. конф. (Одеса, 10 квіт. 2020 р.). Одеса: Фенікс, 2020. С. 89-93.

11. Ломанн Г. Права людини між мораллю та правом / за ред. Ш. Госепата та Г. Ломанна. 2-ге вид. Київ: НікаЦентр, 2012. 320 с.

12. Любашенко В. І. Концепція «обов'язок захищати» як гарантія захисту основоположних прав людини в міжнародному праві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. 263 с.

13. Малиновська Т. М., Шорохова Г. М. Загальні положення щодо дотримання поліцією України міжнародних стандартів у сфері прав і свобод людини. *Справедливість у юриспруденції: теорія та практика*: збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної конференції «Актуальна юриспруденція». Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2017. С. 46-48.

14. Малишев О. О., Усенко І. Б., Ромінський Є. В., Кириченко В. Є., Музика І. В. Права людини та основоположні свободи: історія та перспективи розвитку (до 800-річчя Великої хартії вольностей): матеріали XXXIII Міжнародної історико-правової конференції 17-20 вересня 2015 р. Київ-Херсон: ФОП Грін, 2015. 430 с.

15. Молдован В. В. Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 206 с.

16. Мушак Н. Б. Міжнародно-правові засади захисту та забезпечення прав людини в європейських міжнародних організаціях: монографія. Київ: Ліра-К, 2014. 192 с.

17. Основи права Європейського Союзу: підручник / за заг. ред. Т. Л. Сироїд. Харків: Право, 2020. 590 с.

18. Петков С. В., Іванов І. В., Делія Ю. В. Забезпечення прав людини правоохоронними органами. Київ: КНТ, 2019. 241 с.

19. Потьомкін А. Захист прав людини. Рішення Європейського суду з прав людини у сфері кримінального судочинства: збірник судової практики. Київ: Юрінком Інтер, 2014. 760 с.

20. Практика застосування Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: стаття 6 та стаття 1 Першого Протоколу: практ. посіб. / упоряд.: В. Я. Погребняк, С. О. Кравцов. Харків: Право, 2018. 196 с.

21. Рабінович П. Міжнародні стандарти прав людини (загальнотеоретична характеристика). *Право України*. 2015. № 10. С. 58-66.

22. Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1. С. 19-29.

23. Размєтаєва Ю. С. Права людини як фундаментальна цінність громадянського суспільства. Київ: Право, 2013. 196 с.

24. Роговик О. Д. Історія розвитку африканської системи захисту прав людини в 1979-2002 рр. *Право і суспільство*. 2015. № 3 (3). С. 44-50.

25. Савчин М. В., Менджул М. В., Рогач О. Я. Захист прав внутрішньо переміщених осіб: монографія. Ужгород: Вид-во «Рік-У», 2018. 268 с.

26. Севостьянова Н. І. Звернення до Європейського Суду з прав людини як реалізація права на доступ до правосуддя: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2011. 19 с.

27. Сіваш О. М. Африканська хартія прав людини і прав народів та її контрольний механізм. *Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина* : зб. тез наук. доп. і повідомл. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 6 груд. 2013 р.). Харків, 2013. С. 245-248.

Текст лекції

1. Передумови ухвалення Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

Важливим міжнародно-правовим документом універсального характеру в галузі прав людини є Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, який було схвалено Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. (ратифіковано УРСР 19 жовтня 1973 р.).

Міжнародний пакт проголошує широкий перелік основних прав і свобод, які повинні надаватися кожною державою всім особам, що перебувають у межах її території та під її юрисдикцією без будь-якого розрізнення щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини. (п. 1. ст. 2).

Загальна декларація прав людини 1948 р. уперше закріпила перелік політичних, соціально-економічних та культурних прав людини. Оскільки цей документ мав форму резолюції Генеральної Асамблеї ООН, він мав рекомендаційний характер і не міг визнаватись як юридично обов'язковий. Саме тому Генеральна Асамблея ООН доручила одночасно Комісії ООН з прав людини (нині Рада ООН з прав людини) через Економічну й Соціальну Раду ООН розробити єдиний пакт про права людини, що охоплював би широкий перелік основних прав і свобод.

На підставі Загальної декларації прав людини 1948 р. Комісія ООН з прав людини (нині Рада ООН з прав людини) розробила запропоновані в 1966 р. для ухвалення юридично обов'язкові документи – Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, які найповніше визначили перелік і зміст основних прав людини.

Обидва ці міжнародні документи набули чинності в 1976 р. після їх ратифікації, як було обумовлено 35-ма державами. Зміст пактів закріпив різний рівень обов'язковості їх положень для держав-учасниць. Під час обговорення змісту Міжнародного пакту про громадянські і політичні права між державами інколи виникали суперечки щодо процедури розгляду скарг від окремих осіб. Одні держави пропонували в межах Пакту створити спеціальний міжнародний

суд з прав людини, який мав би розглядати справи, порушені не лише державами, а й недержавними організаціями, групами осіб, окремими індивідами. До того ж усі сторони в суді мали б бути в рівних умовах. Інші держави, насамперед СРСР і його східноєвропейські країни сателіти, виступали не лише проти створення такого суду, але й проти створення Комітету ООН з прав людини, однією з функцій якого мав би стати розгляд скарг від окремих осіб.

Унаслідок обговорення цих питань було вирішено не вносити положення про розгляд скарг окремих осіб до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, а вирішити це питання в спеціальному договорі – Факультативному протоколі до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

Цей Факультативний протокол було ухвалено Генеральною Асамблеєю ООН разом з Міжнародним пактом про громадянські і політичні права 16 грудня 1966 р. (Україна приєдналася до Протоколу 25 грудня 1990 р., який набув чинності для неї 25 жовтня 1991 р.). Згідно з цим документом Комітет ООН з прав людини має право приймати й розглядати скарги від окремих осіб лише в тому випадку, якщо держава, під юрисдикцією якої вони знаходилися, була учасницею цього Пакту й визнає компетенцію Комітету, ратифікувала Протокол або приєдналася до нього. Також Комітетом не розглядаються анонімні скарги.

2. Характеристика та структура Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. складається з преамбули та 53-х статей, об'єднаних у 6-ти частинах.

Структура Пакту виглядає так:

Преамбула;

Частина I (ст. 1) – право народів на самовизначення;

Частина II (ст.ст. 2–5) – порядок виконання передбачених пактом зобов'язань;

Частина III (ст.ст. 6–27) – каталог прав;

Частина IV (ст.ст. 28–45) – правила діяльності Комітету з прав людини;

Частина V (ст.ст. 46–47) – правила тлумачення пакту;

Частина VI (ст.ст. 48–53) – порядок підписання й набуття чинності Пакту.

Держави-учасниці Міжнародного пакту про громадянські і політичні права взяли на себе зобов'язання вжити законодавчих або інших заходів відповідно до своїх конституційних процедур, які можуть виявитися необхідними для здійснення прав, визнаних у цьому Пакті. (п. 2. ст. 2) «Усі люди, – зазначається в Пакті, – є рівними перед законом і мають право без будь-якої дискримінації на рівний захист закону». (ч.1 ст. 26) Окремою статтею в документі визнається право осіб, які належать до етнічних, релігійних і мовних меншостей, «користуватися

своєю культурою, сповідувати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою». (ст. 27)

Деякі положення цього Пакту стосуються питань, які регулюються також Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. Це право кожної людини на свободу асоціації з іншими, враховуючи право створювати профспілки й вступати до них для захисту своїх інтересів (п. 1 ст. 22), а також право на одруження й заснування сім'ї, рівність прав та обов'язків обох із подружжя (п. 1, 2, 3 ст. 23), право кожної дитини на громадянство та «на такі заходи захисту, які є необхідними в її становищі, як малолітньої, з боку її сім'ї, суспільства й держави» (п. 1, 2, 3 ст. 24) тощо.

У третій частині Пакту (ст.ст. 6–27) міститься конкретний перелік громадянських і політичних прав, якими повинна бути забезпечена людина в будь-якій державі: право на життя; заборона катувань чи жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання; неприпустимість без вільної згоди людини піддавати її медичним або науковим дослідом; заборона рабства й работоргівлі в усіх їх видах та примусової праці; право кожного на свободу та особисту недоторканність; право осіб, позбавлених волі, на гуманне поводження і повагу їхньої гідності; право на вільне пересування і свободу вибору місця проживання; рівність усіх осіб перед судами і трибуналами; право кожної людини, де б вона не перебувала, на визнання її правосуб'єктності; невтручання в особисте та сімейне життя людини, недоторканність її житла, таємниці кореспонденції; право на свободу думки, совісті і релігії; право на мирні зібрання тощо.

Серед політичних прав Пакт проголошує право кожного громадянина без будь-якої дискримінації брати участь у вирішенні державних справ як безпосередньо, так і через своїх вільно обраних представників; голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які відбуваються на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні та забезпечують свободу волевиявлення виборців; допускатися у своїй державі на загальних умовах рівності до державної служби тощо.

Відповідно до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. закріплені в ньому певні фундаментальні права і свободи мають дотримуватися за будь-якої ситуації, навіть під час збройних конфліктів. Так, згідно з п. 1 ст. 4 цього документа «під час надзвичайного становища в державі, при якому життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно оголошується, держави-учасниці цього Пакту можуть вжити заходів на відступ від своїх зобов'язань за цим Пактом лише настільки, наскільки це продиктовано гостротою становища, за умови, що такі заходи не є сумісними з їхніми іншими зобов'язаннями відповідно до міжнародного права і не тягнуть за собою

дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження». Однак у п. 2 цієї ж ст. 4 застерігається, що це положення не може бути застосоване до таких фундаментальних прав і свобод як: право на життя (ст. 6); заборона піддавати катуванню чи жорсткому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (ст. 7); заборона рабства, работоргівлі, підневільного стану (п. 1, 2 ст. 8); позбавлення волі на тій лише підставі, що невиконані якісь договірні зобов'язання (ст. 11); заборона скасування принципу, згідно з яким кримінальний закон не має зворотної сили (ст. 15); право кожної людини на визнання її правосуб'єктності (ст. 16); право кожного на свободу думки, совісті і релігії (ст. 18). Усі ці та інші закріплені в цьому Пакті права в процесі градації загальноприйнятих прав і свобод отримали назву «прав першого покоління». Нині вони набули характеру «*jus cogens*» (імперативної норми) та повинні виконуватися всіма державами світу, незалежно від того, чи є вони учасниками Пакту.

Відповідно до ст. 28 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права в 1976 р. був утворений *Комітет ООН* з прав людини, який складається з 18 членів. Вони обираються таємним голосуванням зі списку осіб, висунутих для цієї мети державами-учасницями Пакту. Комітет збирається тричі на рік на чотиритижневі сесії (весняна сесія в штаб-квартирі ООН в м. Нью-Йорк (США), літня й осіння – у Відділенні ООН в м. Женева (Швейцарія)). Держави-учасниці Пакту регулярно подають доповіди до Комітету (безпосередньо або через Генерального секретаря ООН) про стан справ у галузі прав людини та про вжиті заходи з метою прогресу в реалізації цих прав. Доповіді держав-учасниць повинні складатися з двох частин: у першій – загальні положення, а в другій – інформація щодо кожного із закріплених у Пакті прав.

Комітет вивчає доповіді, обговорює їх на своїх засіданнях і надсилає державам-учасницям свої зауваження до них. Комітет також може отримувати й розглядати повідомлення держав-учасниць про невиконання певною державою-учасницею своїх зобов'язань відповідно до Пакту та після вивчення питання надавати рекомендації.

Комітет ООН з прав людини правочинний також розглядати скарги й окремих осіб із питань порушення їхніх прав державою-учасницею, під юрисдикцією якої вони перебувають. Ініціаторами скарг повинні бути конкретні особи, чиї права, які закріплено в Пакті, були порушені. Жертва правопорушення може звертатися до Комітету як особисто, так і через своїх офіційних представників або близьких родичів. Комітетом розглядаються лише ті порушення прав і свобод, які були допущені після набуття чинності для цієї держави-учасниці як Пакту, так і Протоколу. Комітет розпочинає розглядати питання про порушення прав і свобод стосовно тієї чи іншої особи лише, якщо

були використані всі наявні можливості розв'язання цього питання в середині держави-учасниці національними засобами правового захисту і, якщо паралельно це питання не обговорювалося за іншою процедурою міжнародного врегулювання.

Отже, згідно з Факультативним протоколом до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. захист прав людини покладається, насамперед на національні установи. Але якщо в державі немає незалежного або неупередженого суду, якщо державні органи не забезпечують ефективний правовий захист, особа може безпосередньо звернутися до Комітету ООН з прав людини.

Питання про вичерпність внутрішніх (національних) засобів захисту прав людини вирішується в кожному конкретному випадку власне Комітетом ООН з прав людини. Водночас ним аналізуються й враховуються такі чинники, як безглуздість і даремність звернення до судових або адміністративних органів держави-учасниці, де правозастосовна практика унеможлиблює задоволення скарги. У випадку визнання Комітетом ООН з прав людини скарги справедливою, про це повідомляється відповідній державі-учасниці. Останній надається можливість упродовж шести місяців надіслати до Комітету письмове пояснення щодо сутності питання, а після цього автор скарги може надати свій відгук на роз'яснення держави-учасниці.

За час свого існування Комітетом ООН з прав людини було розглянуто сотні повідомлень і винесено стосовно них відповідні рекомендації. Більшість із них були визнані державами-учасницями та прийняті до виконання. Розглядаючи індивідуальні повідомлення про порушення прав людини, Комітет ООН з прав людини формулює підсумкові висновки про відповідність законів, судової та адміністративної практики тієї чи іншої держави-учасниці вимогам Пакту.

Так само держави-учасниці, виконуючи звернені до них рекомендації Комітету, узгоджують своє законодавство з вимогами Пакту та створюють умови для того, щоб надалі подібні порушення прав людини не допускалися.

З розвитком міждержавних відносин багато з питань, які раніше належали до внутрішньої компетенції держав, почали переходити в площину міжнародного правового регулювання. Одним із таких питань є питання смертної кари.

Документи, що складають Міжнародну хартію прав людини, проголосивши право на життя, не забороняють смертної кари. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. лише забороняє безпідставно позбавляти життя будь-кого. «У державах, які не скасували смертної кари, відзначається у ст. 6 Пакту, смертні вироки можуть виноситися лише за найтяжчі злочини відповідно до закону, який діяв під час вчинення злочину й не суперечить приписам цього Пакту й Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948

р. Це покарання може бути здійснене лише на виконання остаточного вироку, винесеного компетентним судом».

Пакт забороняє виносити смертний вирок «за злочини, вчинені особами, молодшими вісімнадцяти років, і не виконується щодо вагітних жінок». Кожен, кого засуджено до смертної кари, має право просити про помилування або про пом'якшення вироку. Амністія, помилування або заміна смертного вироку можуть бути даровані в усіх випадках. До категорії «найтяжчих злочинів» згідно з законодавством більшості держав світу належить вбивство.

Але, як свідчить світова практика, лише незначна кількість вбивств заздалегідь готується або здійснюється з корисливою метою. Більшість злочинів цього виду здійснюються людьми в стані наркотичного або алкогольного сп'яніння, під впливом низки інших несподіваних чинників.

Отже, твердження про те, що смертна кара здатна зупинити або різко зменшити рівень злочинності, жодним чином не обґрунтовано. Навпаки, на думку багатьох фахівців, її скасування призведе до позитивних результатів, оскільки буде сприяти гуманізації суспільних відносин та уникненню судових помилок.

Наведені вище аргументи, врешті-решт, створили передумови для того, що 15 грудня 1989 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила Другий Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, спрямований на скасування смертної кари (Україна приєдналася до Протоколу 16 березня 2007 р.).

Згідно з цим Протоколом здійснення права кожної людини на життя нерозривно пов'язане із заборонаю смертної кари. Стаття 1 Протоколу зобов'язує держави-учасниці скасувати смертну кару й не виконувати винесені вироки про смертну кару. Так само Протокол забороняє державам-учасницям робити будь-які застереження, за винятком застосування смертної кари за тяжкі злочини, вчинені під час війни. Контроль за дотриманням державами учасницями положень Протоколу покладений на Комітет ООН з прав людини. Кожна держава, яка стала учасницею Протоколу, надаючи доповіді Комітету про стан прав людини, зобов'язана занести до них також інформацію про вжиті заходи щодо імплементації цього Протоколу. Ратифікувавши 19 жовтня 1973 р. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Україна намагається неухильно дотримуватися обов'язків, які випливають з положень цього Пакту.

До того ж під час підготовки й ухвалення нової Конституції України у 1996 р. її розробники запозичили чимало положень Пакту, які було занесено до тексту Основного Закону нашої держави. Зокрема, це стосується положень, якими закріплювалися деякі громадянські й частково політичні права. Так, ст. 27 Конституції України фактично дублює положення ч. 1 ст. 6 Пакту, а ч. 2 ст. 28 Конституції України аналогічна за змістом приписам ст. 7 Пакту тощо.

3. Контрольний механізм Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

Як уже зазначалося, одним з органів ООН, що входить до системи захисту прав людини, є Комітет ООН з прав людини.

Головною юридичною підставою діяльності Комітету ООН з прав людини є Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, ухвалений Резолюцією 2200 (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 р. Частина IV цього документа (ст.ст. 28–45) присвячена створенню Комітету ООН з прав людини та визначенню основних засад його функціонування. Окрім процесуальних підстав діяльності Комітету ООН з прав людини, які містяться в Пакті, важливе значення для його діяльності й функціонування мають і матеріальні норми цього документа, у яких закріплено основні права та свободи людини. Саме контроль за виконанням державами-учасниками Пакту їхніх зобов'язань, що є наслідком цих норм, розгляд фактів їх порушень і винесення рекомендацій (зауважень і міркувань) з цього приводу і є головним предметом діяльності Комітету.

Механізм Комітету складається з таких елементів: персональний склад (члени) Комітету; Голова та Заступники Голови Комітету; Секретаріат. Провідну роль у внутрішньо організаційному механізмі Комітету ООН з прав людини насамперед відіграють його члени (персональний склад). Порядок формування персонального складу Комітету регулюється положеннями Пакту та Правилами процедури Комітету. Так, згідно зі ст. 28 Пакту до складу Комітету входять 18 членів. Така кількість є середнім показником для органів ООН у галузі прав людини. Найбільше членів нині налічує Комітет ООН з усунення всіх форм дискримінації щодо жінок – 23. Найменша кількість членів (10) – у Комітетах ООН з примусових зникнень та протидії катувань. Оскільки роботу в Комітеті ООН з прав людини члени здійснюють на непостійній основі, вони можуть поєднувати її з іншими видами діяльності. Наприклад, Ф. Ермагора (Австрія), який був членом Комітету в 1959–1980 рр. та 1984–1987 рр., поєднував цю діяльність із депутатським мандатом Національної ради Австрії, а Б. Грефрат (Німецька Демократична Республіка), який був членом Комітету в 1977–1986 рр., одночасно виконував функції представника Німецької Демократичної Республіки в Третньому комітеті Генеральної Асамблеї ООН.

Кожна держава-учасниця Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. може висувати дві кандидатури на посаду члена Комітету, проте обрати можна лише одного з цих кандидатів. Після подання кандидатур Генеральний секретар ООН складає список кандидатів за алфавітом і надає його для ознайомлення державам-учасницям не пізніше ніж за місяць до дати виборів, згідно з п. 3 ст. 30 Пакту.

Крім того, до цього списку додаються короткі біографії кандидатів. Члени

Комітету ООН з прав людини обираються таємним голосуванням на чотирирічний термін, з правом переобрання на засіданні держав-учасниць Пакту. Для обрання достатньо простої більшості голосів присутніх за умови наявності кворуму в дві третини від їх загальної кількості. Організацією виборів членів Комітету, як чергових, так і позачергових, займається Генеральний секретар ООН, який скликає відповідні засідання держав-учасниць Пакту. Під час виборів членів Комітету ООН з прав людини враховуються критерії, передбачені ст.ст. 28–29 та ст. 31 Пакту, а саме: громадянство держави учасниці Пакту; високі моральні якості; справедливий географічний розподіл членів і представництво різних форм цивілізації та основних правових систем; принаймні декілька осіб, які обираються до складу Комітету, повинні мати певний юридичний досвід.

Члени Комітету ООН з прав людини виконують свої функції впродовж чотирьох років із правом переобрання на наступний відповідний термін. У разі відставки або смерті члена Комітету, відповідно до ст.ст. 33–34 Пакту, Голова Комітету повідомляє про це Генерального секретаря ООН, який оголошує це місце вакантним і проводиться процес обрання нового члена, відповідно до вищезазначеної процедури, за винятком ситуацій, коли до закінчення строку повноважень на відповідній посаді залишається менше шести місяців.

Члени Комітету ООН з прав людини обирають зі свого складу Голову та трьох Заступників Голови. Вони обираються на дворічний термін із правом переобрання й виконують свої функції лише, якщо є чинними членами Комітету. Голова Комітету виконує функцію оперативного керівництва Комітетом та інші функції, які покладені на нього Пактом, Протоколами до нього та Правилами процедури Комітету. Заступники Голови надають йому допомогу під час виконання цих функцій, а також заміщають його в разі потреби, маючи ті ж права та обов'язки, що й Голова. Основними повноваженнями Голови Комітету ООН з прав людини, які передбачені Правилами процедури, є переважно ті, що пов'язані із процедурними аспектами діяльності Комітету, зокрема відкриття й закриття засідань Комітету; керівництво дебатами; забезпечення дотримання процедури й порядку на засіданнях; надання слова; винесення питань на голосування; оголошення рішень тощо.

Ще одним постійним органом Комітету ООН з прав людини є Секретаріат. Відповідно до п. 23 Правил процедури Секретаріат Комітету, а також ті допоміжні органи, які можуть бути засновані в майбутньому, створюється Генеральним секретарем ООН. До основних завдань, які реалізуються Секретаріатом Комітету ООН з прав людини, окрім організаційно-технічного забезпечення роботи Комітету, належать: складання й поширення звітів про засідання Комітету, а також доповідей, рішень та інших офіційних документів; отримання від держав учасниць пропозицій щодо формування порядку денного

Комітету; приймання повідомлень про порушення згідно з Протоколом I до Пакту тощо.

Також передбачається право Комітету створювати інші допоміжні органи, які будуть необхідні для виконання ним своїх функцій, визначати їх склад і повноваження. Ці органи можуть мати власних посадових осіб, ухвалювати власні правила процедури або ж застосувати у своїй діяльності чинні Правила процедури Комітету. У межах Комітету ООН з прав людини можуть функціонувати робочі групи, які створюються відповідно до п. 93–95 Правил процедури. До їх складу входять 5 членів Комітету. Вони здійснюють підготовчу роботу щодо оптимізації роботи Комітету. Головною функцією робочих груп Комітету є розгляд повідомлень про порушення, отриманих Комітетом, на предмет їх прийнятності, а також щодо питання черговості їх розгляду, доцільного спільного розгляду декількох повідомлень тощо. Але варто наголосити, що остаточними є лише позитивні рішення робочих груп щодо прийнятності повідомлень. У разі ухвалення негативного рішення щодо прийнятності, воно потребує додаткового затвердження на засіданні Комітету.

Спеціальні доповідачі Комітету ООН з прав людини призначаються в трьох випадках. У першому випадку – відповідно до п. 95 (3) Правил процедури для роботи з повідомленнями про порушення, які подаються в Комітет. У цьому випадку доповідачі виконують функції, аналогічні робочим групам, однак із власною специфікою. У другому випадку – згідно з п. 101 (1) Правил процедури, Комітет призначає спеціального доповідача з метою аналізу заходів держави-учасниці, які було вжито відповідно до п. 4 ст. 5 Першого Факультативного Протоколу до Пакту. У цьому положенні йдеться про те, що Комітет за підсумками розгляду отриманих повідомлень про порушення повідомляє свої міркування щодо цього відповідній державі-учасниці та особі, яка надала повідомлення. Зі свого боку доповідач зобов'язаний встановити, які конкретні заходи було вжито державами учасницями за результатами отриманих міркувань. У третьому випадку спеціальний доповідач виконує аналогічні функції лише стосовно Заключних зауважень, ухвалених за результатами розгляду доповідей держав-учасниць, а саме: здійснює спостереження за вжиттям державами-учасницями Пакту подальших заходів щодо імплементації Заключних зауважень і рекомендацій Комітету ООН з прав людини.

Можна виокремити три види повноважень Комітету ООН з прав людини, які передбачають реалізацію певних процедур, спрямованих на ефективний контроль за виконанням і дотриманням положень Пакту, а саме: – розгляд доповідей держав-учасниць і надання Заключних зауважень на них; – видання Зауважень загального порядку, у яких здійснюється тлумачення Пакту; – розгляд індивідуальних повідомлень про порушення відповідно до Протоколу I до Пакту.

Відповідно до ст. 40 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. держави-учасниці зобов'язуються подавати доповіді про здійснення ними заходів для втілення в життя прав, визнаних у цьому Пакті, і про результати, яких досягли, застосовуючи ці права. Крім доповіді, під час її розгляду Комітет ООН з прав людини може вимагати від держав-учасниць надання більш детальної інформації у вигляді додаткової доповіді. Основною функцією подання й розгляду цих доповідей вважається проведення регулярних і систематичних перевірок досягнутого прогресу в реалізації договірних зобов'язань з метою налагодження діалогу між відповідними міжнародними контрольними органами та цією державою-учасницею, аби надати останній допомогу щодо внесення поправок в її внутрішнє законодавство й практику, які вимагаються згідно з її міжнародними договірними зобов'язаннями.

Кожна держава-учасниця Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. надсилає свою доповідь Комітету ООН з прав людини в обов'язковому порядку впродовж року після набуття чинності Пакту щодо неї, а в усіх наступних випадках – на вимогу Комітету. Відповідно до п. 2 і 66 Правил процедури Комітет самостійно визначає періодичність надання доповідей.

На своїй 13-й сесії Комітетом було ухвалено рішення, згідно з яким такі доповіді держави-учасниці повинні надавати на його розгляд через п'ять років, починаючи з моменту розгляду першої доповіді чи додаткової інформації. Рішення про направлення державі-учасниці запиту щодо надання доповіді здебільшого ухвалюється Комітетом. Єдиний виняток з цього правила передбачено в п. 66 Правил Процедури Комітету. Так, у період між сесіями Комітету, запит може бути направлений Головою Комітету, який діє, консультуючись із членами Комітету. Термін, упродовж якого доповідь повинна бути підготовлена й передана на розгляд Комітету, визначається ним індивідуально в кожному конкретному випадку. (п.п. 3, 66 Правил процедури)

Крім того, Комітет через Генерального секретаря ООН може повідомляти державі-учасниці про бажану форму й зміст таких доповідей. (п.п. 4, 66 Правил процедури) З метою надання державам-учасницям допомоги у виконанні завдань, покладених на них Міжнародним пактом про громадянські і політичні права 1966 р., та полегшення процесу підготовки доповідей, Комітет ООН з прав людини розробив Керівні принципи щодо форми й змісту доповідей держав учасниць. Ці принципи було схвалено на 308-му засіданні Комітету під час XIII сесії 27 липня 1981 р.

Згодом вони декілька разів переглядались в 1991, 1995, 1999 рр. Чинна процедура розгляду доповідей держав-учасниць була розроблена у 2002 р. і складається із двох основних етапів, які відбуваються впродовж двох сесій. На першій сесії доповідь вивчається спеціальною групою, яка складається із 4–6

експертів, один із яких представляє той самий регіон, що й держава доповідач. Робоча група визначає одного із членів Комітету ООН з прав людини як відповідального за поглиблене вивчення доповіді. Крім того, робоча група контактує із державою-учасницею, яка надала доповідь, та, за потреби, зі спеціалізованими установами ООН для уточнення тих чи інших питань, які можуть виникнути під час розгляду доповіді. Державі-учасниці приблизно за півроку до другого етапу надсилаються уточнювальні питання, які, як і доповіді, перекладаються робочими мовами й публікуються. Після отримання доповідей Комітет ООН з прав людини повідомляє представників держави-учасниці через Генерального секретаря ООН про дату, тривалість і місце проведення сесії, на якій будуть розглядатися та обговорюватися їхні доповіді, а, в разі потреби, і про засідання, де буде ухвалюватися рішення про подання запиту на отримання Права людини у міжнародному праві 82 додаткової інформації. Розгляд доповідей держав-учасниць відбувається під час відкритого засідання, яке може тривати протягом дня, та містити запитання до представників держави-учасниці. На обох засіданнях можуть бути присутніми представники відповідної держави-учасниці, а в другому випадку – під час ухвалення рішення про запит на отримання додаткової інформації представники держав-учасниць повинні бути готові відповісти на питання членів Комітету ООН з прав людини (п. 68 Правил процедури). Крім того, перед початком процедури розгляду Комітет проводить закриту зустріч із представниками спеціалізованих установ ООН, у яких виникли запитання та зауваження до доповіді. Також у практиці мають місце зустрічі із представниками громадянського суспільства відповідної держави-учасниці.

Генеральний секретар ООН може провести консультації з Комітетом ООН з прав людини, за підсумками яких може надіслати окремим спеціалізованим установам ООН примірники тих частин доповідей, які стосуються їхньої компетенції. Комітет може запропонувати спеціалізованим установам ООН надати власні зауваження щодо цих доповідей.

Крім того, з 2010 р., Комітет ООН з прав людини може застосовувати й дещо іншу процедуру розгляду доповідей держав-учасниць. Сутність альтернативного варіанту полягає в тому, що державам-учасницям попередньо надсилається перелік питань, і доповідь, фактично, є відповіддю на ці питання. Водночас у юридичній науці акцентується увага на низці проблем щодо ефективності застосування механізму розгляду доповідей держав-учасниць Комітетом ООН з прав людини. Однією з таких проблем науковець-правознавець Дж. Донеллі називає низьку якість доповідей держав-учасниць та їх невідповідність затвердженим стандартам: «Багато доповідей здебільшого складаються з витягів із законів чи конституції або з відверто неправдивих чи неповних даних про виконання угод. І незалежно від якості заслуханої доповіді,

процес контролю на цьому, як правило, призупиняється аж до наступної доповіді через п'ять років».

Іншою проблемою інколи стає несвоєчасність подання доповідей державами-учасниками. Наприклад, Дж. Донеллі наводить приклад Заїру, доповідь якого була запланована на 1979 р., але ця держава подала її лише в 1987 р. До компетенції Комітету ООН з прав людини належить розгляд двох видів повідомлень про порушення прав та свобод, закріплених у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р.: 1) ті, які надходять від держав-учасниць Пакту та 2) індивідуальні повідомлення від громадян держав-учасниць. Обидва ці механізми спрямовані на забезпечення дотримання державами-учасниками взятих на себе зобов'язань згідно з Пактом, а також відновлення порушених прав та свобод. Механізм подання індивідуальних скарг до Комітету ООН з прав людини застосовується доволі часто й нині виступає одним із найефективніших механізмів у сучасному міжнародному праві. Правові положення щодо розгляду Комітетом ООН з прав людини скарг, які надходять від держав-учасниць, містяться в ст.ст. 41-42 Пакту та Правилах процедури Комітету ООН з прав людини. Так, згідно зі ст. 41 Пакту всі держави-учасниці визнають компетенцію Комітету «одержувати і розглядати повідомлення про те, що якась держава-учасниця стверджує, що інша держава-учасниця не виконує своїх зобов'язань за цим Пактом». Якщо проаналізувати зміст ст.ст. 41, 42 Пакту, то можна дійти висновку, що ці положення встановлюють два способи розгляду скарг, поданих до Комітету: – «добрі послуги», які надаються в межах чинних процедур та інституційного механізму Комітету; (ст. 41) – розгляд повідомлень спеціально створеною з цією метою Погоджувальною Комісією. (ст. 42) Застосування обох цих способів відбувається послідовно: якщо не вдалося досягти результату за допомогою добрих послуг Комітету ООН з прав людини, існує можливість створення спеціальної Погоджувальної Комісії.